

Uwarunkowania poziomu życia Romów w województwie małopolskim

Determinants of the living conditions of Gypsies in Małopolskie Voivodeship

Agnieszka Świętek

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii

ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków

e-mail: swietekaga@wp.pl

Zarys treści: Romowie są mniejszością etniczną liczącą w województwie małopolskim 5,5 tys. osób i zmagającą się z licznymi problemami, generującymi niski poziom ich życia. Autorka w artykule wskazuje trzy grupy uwarunkowań poziomu życia Romów w tym województwie: kulturowe, społeczne i ekonomiczne. Dokonuje też ich krótkiej charakterystyki, powołując się na wyniki badań własnych, przeprowadzonych w Krakowie, Nowym Sączu i Limanowej, a także na publikacje innych autorów, dotyczących tolerancyjności Polaków wobec Romów, oraz na romskie cechy kulturowe przedstawione w polskiej literaturze cyganologicznej. Wskazuje również na możliwe sprzężenia pomiędzy poszczególnymi uwarunkowaniami, będącymi źródłem niskiego poziomu życia Romów w województwie małopolskim, oraz podaje przykłady działań podejmowanych w ramach „Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce”.

Słowa kluczowe: Romowie, poziom życia, odmienność kulturowa, tolerancja, województwo małopolskie

Abstract: There are 5,500 members of the Gypsy ethnic minority in Małopolskie Voivodeship. Most Gypsies in the region struggle with many social and economic problems. In the article, the author discusses three dimensions of the living conditions of Gypsies in the Małopolska

region: cultural, social, and economic. The author discusses all three dimensions basing on field research carried out in Kraków, Nowy Sącz, and Limanowa as well as the results of research studies carried out by other researchers on the tolerance of native Poles towards Gypsies. The paper also touches upon Gypsy cultural characteristics identified in the Polish literature. The author focuses on key cultural factors, which have an important impact on the daily lives of Gypsies in the region including the standard of living, rules in the Gypsy code, ancestral structure of Gypsy communities, multiple children, early marriage, as well as the traditional role of women. Analyzing these social issues strongly associated with cultural conditions, the author focuses on relationships between native Poles and Gypsies. Cited studies B. Wężowicz and I. Śłosarczyk (2007), A. Jasińska-Kania (2009), D. Piróg (2003) reveal significant evidence of a lack of native Polish tolerance of Gypsies and their culture. Among economic conditions, the most important factors are a very high unemployment rate – more than 90% – and a negative attitude towards work. All the three dimensions analyzed herein – cultural, social, and economic – are related to each other and serve as a source of the low standard of living among Gypsies in Małopolskie Voivodeship.

Keywords: Gypsies, standard of living, cultural differences, tolerance, Małopolskie Voivodeship

Romowie są najbardziej barwną i odmienną kulturowo mniejszością w Polsce, budzącą zarazem duże zainteresowanie i kontrowersje we współczesnym, niemal monolitycznym etnicznie polskim społeczeństwie. Z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku wynika, że aż 93,9% mieszkańców Polski to ludność o jednorodnej polskiej tożsamości narodowej (Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011). W tym spisie „po raz pierwszy w historii polskich spisów powszechnych umożliwiono mieszkańcom Polski wyrażanie złożonych tożsamości narodo-etnicznych poprzez zadanie osobom spisywanym dwóch pytań o przynależność narodo-etniczną” (tamże). Przynależność do romskiej mniejszości etnicznej zadeklarowało łącznie w odpowiedziach na oba pytania spisowe 16 tys. obywateli RP (tamże), jednak liczba ta zdaniem autorki jest zdecydowanie zaniżona. Według szacunków Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (realizującego od 2003 roku „Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce”), opartych na danych dotyczących liczebności i rozmieszczenia Romów w Polsce, przygotowanych przez urzędy wojewódzkie na podstawie informacji nadesłanych przez jednostki samorządu terytorialnego, liczba Romów w Polsce wynosi 20 750, a najwięcej z nich, w liczbie 3500 osób, mieszka w woj. małopolskie („Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce”). Większość z nich zmaga się dziś z problemami społecznymi i ekonomicznymi,

których źródłem jest głównie nieprzystawanie wielu tradycyjnych romskich postaw i zwyczajów do współczesności. Kluczowy wpływ na niski poziom życia Romów mają powiązane ze sobą uwarunkowania kulturowe, społeczne i ekonomiczne. Efektem ich oddziaływania jest niski poziom życia Romów w woj. małopolskim.

Uwarunkowania te były przedmiotem podjętych przez autorkę badań, w których zastosowała ona metodę analizy dla:

- wyników badań poziomu życia przeprowadzonych przy użyciu kwestionariusza wywiadu wśród rodzin romskich w Nowym Sączu i Limanowej oraz badań poziomu tolerancyjności wśród młodzieży szkolnej w Nowym Sączu, Limanowej i Krakowie,
- polskiej literatury cyganologicznej (głównie prac dotyczących kultury romskiej oraz badań stopnia tolerancyjności Polaków wobec Romów),
- sprawozdań z realizacji „Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce”.

W wyniku przeprowadzonych analiz określono najważniejsze czynniki kulturowe, społeczne i ekonomiczne, decydujące o niskim poziomie życia Romów w woj. małopolskim.

Uwarunkowania kulturowe

Romowie są grupą etniczną wywodzącą się z Indii, co odkryto stosunkowo niedawno na podstawie badań lingwistycznych (Milewski 2001). To głównie dzięki takiemu pochodzeniu i historii kultura Romów jest tak odmienna od kultury polskiej. Pierwszą cechą kultury romskiej jest nomadyczna, aterytorialna egzystencja. Romowie nigdy nie posiadali własnego terytorium i nie przejawiali dążeń do posiadania go. Tworzą bowiem rodzaj ponadnarodowej wspólnoty, której istnienie podtrzymywane jest przez liczne romskie organizacje kulturowe. Pomimo że Romowie w Polsce prowadzą osiadły tryb życia już od dawna (większość od momentu przymusowego osiedlenia w okresie socjalistycznym, a niektóre grupy jeszcze wcześniej, jak np. dominująca w woj. małopolskim grupa Bergitka Roma), kult wędrowki nadal jest silnie obecny w ich życiu, a czasem objawia się kilkumiesięcznymi wyjazdami do rodzin.

Drugim elementem różniącym społeczność romską od polskiej jest struktura społeczna. Romowie tworzą wspólnotę rodową. „Z przynależności do określonej

rodziny jednostka czerpie swój prestiż i pozycję społeczną, a często także i możliwości osiągnięcia wyższego statusu ekonomicznego” (Nowicka 2007). Rodziny romskie są wielopokoleniowe, a małżeństwa – monogamiczne i endogamiczne, czyli zawierane jedynie w obrębie własnej grupy. Inne związki są piętnowane, a partner musi żyć zgodnie z romskimi zasadami. Małżeństwa zawierane są bardzo wcześnie – dziewczęta zawierają związki w wieku 14–15 lat, a chłopcy w wieku 14–17 lat (Milewski 2001) – przy czym występuje w nich wyraźny podział obowiązków pomiędzy kobietą i mężczyzną. Małżeństwa zawierane są zwykle w drodze umowy pomiędzy rodzicami młodych, lecz zdarzają się i dziś tzw. porwania – jeśli młody Cygan porwie wybrankę i związek zostanie skonsumowany, rodzice dziewczyny zgodnie z tradycją powinni ten związek uznać (Milewski 2001).

Największą wartością w romskiej rodzinie są dzieci. Traktowanie ich jako największego daru i niestosowanie antykoncepcji sprawia, że romskie rodziny prawie zawsze są wielodzietne. Wychowanie dzieci w polskiej i romskiej rodzinie różni się zasadniczo. Romowie uważają, że dzieciom najlepiej jest z rodzicami, dlatego też niezależnie, czy wyjeżdżają na kilkutygodniowe wędrowniki do rodziny, czy zębrzą na dworze w nie pogodę, zabierają je ze sobą. Z drugiej strony, dzieci romskie są dużo wcześniej same wypuszczane z domu – już pięcioletki i sześciolatki wysyłane są same do sklepu (Milewski 2001). W oczach Polaków to skrajna nieodpowiedzialność, a zdaniem Romów – nauka samodzielności od najmłodszych lat.

Podstawą funkcjonowania społeczności Romów jest system normatywny, zawarty w *romanipen*, czyli ustnie przekazywanym zbiorze zasad postępowania, których przekroczenie uznawane jest za „skalanie” zasad romskości (Nowicka 2007). Wynikające z *romanipen* zasady i zwyczaje, które przetrwały dzięki hermetyczności tej społeczności, są dla Polaków niezrozumiałe i powodują konflikty. Najbardziej jaskrawe różnice dotyczą codziennego życia społecznego i rodzinnego. Przykładowo, romska zasada *phuripen*, czyli szacunku dla starszych, nakazuje całkowite podporządkowanie się rodzicom i starszemu rodu w każdej kwestii. Zgodnie z zasadami „czystości” Rom nie powinien podejmować brudnej pracy, np. jako lekarz, pielęgniarz, rolnik, ani przy sprzątnięciu ulic, a romska kobieta nie może np. przygotowywać posiłków w okresie połogu i menstruacji. Wymaga się od niej skromnego stroju, w tym długiej spódnicy zakrywającej nogi, i unikania makijażu (Mróz 1986).

Rom nie może w kwestiach spornych odwoływać się do władz niecygańskich i powinien mówić w języku romani. Postępując niezgodnie z tymi zasadami Rom staje się „nieczysty”. Za wykroczenia grożą różne kary, aż do wykluczenia ze społeczności. Stopień przestrzegania przez Romów zasad zależy od rodzaju grupy/szczepu romskiego. W przypadku grupy Bergitka Roma w woj. małopolskim, wymienione zasady są stosowane wybiórczo, o różnym stopniu restrykcji, o czym świadczą opinie znanego polskiego cyganologa Adama Bartosza (z którym autorka miała okazję rozmawiać, jak i uczestniczyć w prowadzonych przez niego zajęciach na studiach podyplomowych „Romowie w Polsce – historia, prawo, kultura, stereotypy etniczne”, w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie) oraz własne obserwacje autorki, poczynione w trakcie badań w Nowym Sączu i Limanowej. Z opinii uzyskanych przez autorkę wynika, że wśród Romów w województwie małopolskim:

- przynależność rodowa ma mniejsze znaczenie dla ich pozycji społecznej, niż wśród Romów, np. grupy Polska Roma, zamieszkujących inne województwa,
- rodziny romskie są wielodzietne i wielopokoleniowe, lecz małżeństwa częściej polsko-romskie, a poziom ich akceptacji wyższy (jeśli Polacy zawierający związki z Romami respektują romskie zasady),
- z racji coraz powszechniejszego doceniania roli edukacji, małżeństwa we wcześniejszym wieku zawierane są rzadziej, a do „porwań” dochodzi bardzo rzadko,
- utrzymywany jest tradycyjny, wielodzietny model rodziny z określonymi rolami kobiety oraz postrzeganiem dzieci jako najważniejszego daru,
- zasady *romanipen* nie są dokładnie znane członkom społeczności, lecz potrafią oni wskazać i stosować w codziennym życiu niektóre z nich, np. zasadę *phuripen*, jak i pewne elementy zasad czystości związane z przygotowywaniem posiłków, a także zasadę niepodejmowania zawodów „nieczystych”.

Zasady te, choć stosowane wybiórczo, w porównaniu do zasad przestrzeganych przez innych Romów, np. z grupy Polska Roma, mają jednak niebagatelny wpływ na codzienną egzystencję Romów i poziom ich życia.

Uwarunkowania społeczne

Uwarunkowania społeczne, bezpośrednio powiązane i uzależnione od uwarunkowań kulturowych, determinują silnie poziom życia Romów w woj. małopolskim. Najważniejsze wśród tych uwarunkowań, stwierdzone podczas własnych badań autorki (głównie w drodze wywiadów z asystentami romskimi) i analizy literatury cyganologicznej, to:

- brak wykształcenia dorosłych Romów (nieprzywiązujących wagi do edukacji) i trudności dzieci romskich w polskiej szkole (niepełna realizacja obowiązku szkolnego, bardzo niska frekwencja, kończenie edukacji na poziomie gimnazjum),
- inna hierarchia wartości widoczna w podejściu do pracy (uznawanej za mało zyskowny i efektywny sposób zarabiania pieniędzy) i edukacji (uznawanie jej przez rodziców dzieci romskich za niepotrzebny obowiązek lub formę akulturacji),
- utrzymująca się bariera językowa (co jest głównym źródłem problemów dzieci romskich w polskiej szkole, które winny być w niej traktowane jako obcojęzyczne).

Druga grupa uwarunkowań społecznych to czynniki zewnętrzne, wpływające na poziom życia Romów w woj. małopolskim, z których za najważniejsze należy uznać rezultaty działania władz państwowych w ramach wymienionego „Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce”, a – z drugiej strony – negatywne efekty słabej integracji ze społeczeństwem polskim. „Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce”, realizowany w woj. małopolskim od roku 2001 (a w całej Polsce od roku 2003), obejmuje działania mające na celu „wyrównanie szans” Romów w polskim społeczeństwie. W jego ramach podejmowane i finansowane są działania na rzecz poprawy: stanu edukacji romskich dzieci (utworzenie stanowiska asystenta romskiego i nauczyciela wspomagającego, finansowanie wyprawek szkolnych, wyjazdów wakacyjnych itd.), warunków mieszkaniowych (dofinansowanie remontów mieszkań), stanu opieki zdrowotnej (np. organizacja „białych dni”), sytuacji Romów na rynku pracy (organizacja prac interwencyjnych, doksztalcenia zawodowego dorosłych Romów) oraz działania na rzecz integracji ze Polakami. Spośród tych działań szczególnie istotne, z punktu widzenia stosunków społecznych, są te ostat-

nie. Trudności integracyjne należą bowiem do głównych negatywnych czynników społecznych, obniżających poziom życia Romów w woj. małopolskim.

Problemy integracyjne generują zarówno odmienność kulturowa Romów, jak i stereotypowy, negatywny obraz Roma w polskiej świadomości, co potwierdzają badania, prowadzone zarówno wśród polskich dorosłych, jak i młodzieży. Autorka pozwoli sobie przedstawić trzy z nich.

Jak wynika z badań na temat postawy Polaków wobec przedstawicieli wybranych mniejszości, w tym Romów, przeprowadzonych przez A. Jasińską-Kanię (2009), ponad 70% badanych dorosłych opowiedziało się za: wpuszczeniem Romów do Polski, nadaniem im polskiego obywatelstwa, zatrudnianiem ich w swoim miejscu pracy czy zamieszkaniem w ich sąsiedztwie. Już tylko połowa respondentów jednak zgodziła się na zajęcie przez Roma kierowniczego stanowiska w swoim miejscu pracy, a mniej niż połowa zgadza się, by Romowie byli wybierani na członków władz lokalnych lub zawierali śluby z członkami ich rodzin. Charakterystyczny jest (wynikający z badań) spadek stopnia tolerancji wraz ze wzrostem bliskości rozpatrywanych relacji. W bliskich relacjach społecznych Romowie nie są (zgodnie z przeprowadzonymi badaniami) tolerowani: utrzymywany jest dystans społeczny, a tolerancja wydaje się być tylko wartością deklarowaną. Bardzo podobne wyniki dały badania przeprowadzone wśród młodzieży w gimnazjum w Łososinie przez B. Wężowicz-Bochenek i I. Ślosarczyk (2007). Wynika z nich, że 84% badanych polskich uczniów opowiada się za napływem na stałe emigrantów do Polski, lecz w większości uzależnia swą aprobatę od narodowości przybysza – wśród owych 84% osób aż 19% nie życzy sobie przyjazdu Romów. Znacznie szersze badania wśród młodzieży, przeprowadzone na próbie 1032 uczniów woj. małopolskiego w 2001 roku przez D. Piróg (2003), wskazują, że za najmniej sympatyczne narody badani zdecydowanie uznali oni Cyganów czyli Romów (22,7%), Ukraińców (23,4%) i Rosjan (21,5%).

Podobne wyniki dotyczące poziomu tolerancji uzyskała sama autorka w ramach badań własnych, przeprowadzonych wśród dzieci polskich w latach 2009–2011 w szkołach podstawowych i gimnazjum w Krakowie (wśród 60 dzieci niechodzących do szkoły z dziećmi romskimi), Nowym Sączu i Limanowej (odpowiednio: wśród 88 i 50 dzieci chodzących do szkoły wspólnie z dziećmi romskimi). Badania ankietowe, realizowane w wybranych zespołach klasowych, skupiały się

na problemie tolerancji dzieci polskich wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. W kwestionariuszu ankiety uwzględniono również dwa pytania socjometryczne, w celu wykazania pozycji dzieci romskich w badanych klasach (czy są lubiane, akceptowane, izolowane lub odrzucone przez pozostałych uczniów). Dokonując wyboru miejscowości, w których zostały przeprowadzone badania, autorka kierowała się: dużą liczbą przedstawicieli społeczności romskiej, a w szczególności dużą liczbą dzieci romskich uczęszczających tam do szkół, oraz zróżnicowaniem wielkości miejscowości. Biorąc pod uwagę te kryteria, wybrano trzy miejscowości: Kraków, Nowy Sącz i Limanową, gdyż są one zróżnicowane pod względem liczby ludności, a, zgodnie z informacjami uzyskanymi przez autorkę od pracowników Urzędu Miasta Krakowa, odpowiedzialnych za realizację i rozliczanie „Programu na rzecz społeczności romskiej” w województwie małopolskim, pod opieką asystentów romskich w Krakowie pozostaje aż 212 dzieci, w Nowym Sączu – 102, a w Limanowej – 53. Badania zostały przeprowadzone z pomocą asystentów romskich w wybranych szkołach i klasach w Nowym Sączu i Limanowej, gdzie odsetek romskich dzieci jest największy. W Krakowie natomiast wybrano szkołę w Nowej Hucie (dzielnicy Krakowa zamieszkałej najliczniej przez Romów), do której nie uczęszczają dzieci romskie, aby porównać, czy stopień tolerancji dzieci polskich różni się, jeśli nie mają one bezpośredniego kontaktu w szkole z dziećmi romskimi. Okazało się, że ponad 70% badanych polskich dzieci w Krakowie i Nowym Sączu uważa się za osoby tolerancyjne, a w Limanowej nawet 82%. Uczniowie zdecydowanie różnicują jednak swój stopień tolerancji w stosunku do poszczególnych grup narodowościowych i etnicznych – za najbardziej tolerancyjnych uważają się wobec mieszkańców krajów Europy Zachodniej i USA, a za najmniej tolerancyjnych wobec Żydów i Romów. W Krakowie za tolerancyjnych wobec nich uznało się zaledwie 24,1%, a w Nowym Sączu 48,2% uczniów. Przeprowadzone badania wskazywałyby zatem na to, że dzieci polskie chodzące do szkoły z dziećmi romskimi wykazują w stosunku do nich wyższy poziom tolerancji, niż dzieci nieuczęszczające z nimi na co dzień do szkoły. Pozostałe wyniki badań, dotyczące charakteru bliższych relacji, nie potwierdzają jednak powyższego stwierdzenia. Na wymianę szkolną do własnego domu Roma przyjąłoby zaledwie 4,5% badanych uczniów polskich w Nowym Sączu, 10% takich uczniów w Limanowej, a w Kra-

kowie 11,7% uczniów. Brak tolerancyjności potwierdzają również odpowiedzi na pytania socjometryczne zawarte w arkuszach ankiet, przeprowadzonych w integracyjnych klasach polsko-romskich w Nowym Sączu i Limanowej, wskazujące, że dzieci romskie są osobami najczęściej odrzucanymi lub izolowanymi w zespole klasowym. Prawdopodobną przyczyną owych niepokojących zjawisk (co wynika z badań zarówno autorki, jak i in.) jest funkcjonujący w świadomości polskiego społeczeństwa krzywdzący stereotyp Cygana, jako lenia, oszusta, tchórza i złodzieja. Warto również wspomnieć, że uprzedzenia takie nie występują jedynie ze strony Polaków w stosunku do Romów, lecz i odwrotnie. Wyrazem tego może być choćby jednoznacznie pejoratywne określenie „gadzio” stosowane przez Romów w stosunku do wszystkich „nie- Cyganów”, czy też opinia wyrażona przez jedną z kobiet romskich w trakcie badań w Nowym Sączu: „Starsi Romowie uczą młodszych, by szanowali każdego. My Romowie szanujemy Polaków, a Polacy nas nie”.

Uwarunkowania ekonomiczne

Ostatnimi uwarunkowaniami poziomu życia Romów w woj. małopolskim są uwarunkowania ekonomiczne. Romowie są przykładem grupy społecznej, która zdecydowanie nie nadąża za rozwojem ekonomicznym i gospodarczym społeczeństwa polskiego. Problemy te nie dotyczą całej populacji Romów, gdyż społeczność romska w Polsce jest zróżnicowana wewnętrznie, a poszczególne grupy różnią się m.in. postrzeganiem zasad i stosunkiem do takiej wartości, jak praca (Paszko 2007). W przypadku Romów w województwie małopolskim problemy ekonomiczne są jednak ewidentne, o czym świadczy choćby 92-procentowa stopa bezrobocia i powszechność korzystania z pomocy społecznej. Główną przyczyną tak złej sytuacji ekonomicznej Romów jest bardzo niski poziom ich wykształcenia. Edukacja większości dorosłych Romów kończy się na kilku klasach szkoły podstawowej. Towarzyszy temu również dość słaba znajomość języka polskiego. Według raportu „Romowie – bezrobocie. Elementy opisu położenia społecznego Romów w Polsce w 1999 roku”, przygotowanego przez Stowarzyszenie Romów w Polsce na zlecenie Krajowego Urzędu Pracy, co trzeci badany Rom nie ukończył szkoły podstawowej, a zaledwie 0,8% badanej populacji posiada wykształcenie wyższe (Paszko, Sułkowski, Zawicki 2007). Dotyczy to również Romów małopolskich. Potwierdzeniem tych

problemów, w przypadku większości Romów na rynku pracy, jest wysoka stopa bezrobocia wśród ludności cygańskiej. W większości województw Polski w 2010 roku wynosiła ona ponad 90%, a w woj. małopolskim 92% („Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce). Złą sytuację ekonomiczną i niski poziom życia Romów w woj. małopolskim potwierdzają również wyniki badań autorki, które miały miejsce w 2012 roku wśród Romów w Nowym Sączu i Limanowej. Autora przeprowadziła w tych miejscowościach wywiady z kilkudziesięcioma przedstawicielami społeczności romskiej w ich miejscach zamieszkania, dzięki współpracy z szanowanymi przez romskie rodziny asystentami romskimi. Wynika z nich, że wśród dorosłych Romów pracuje zaledwie kilka procent (9% w Limanowej, 12% w Nowym Sączu) i podobna liczba osób potrafi wykonywać jakiś zawód (18,1% w Limanowej, 12% w Nowym Sączu), niekoniecznie posiadając w tym zakresie wykształcenie zawodowe. Dlatego większość badanych wskazuje źródło utrzymania swojego gospodarstwa domowego inne niż praca – w Limanowej jest to głównie zasiłek dla bezrobotnych (63,5%), a w Nowym Sączu pomoc społeczna (82%).

W tej sytuacji nie dziwi niska ocena swojego statusu materialnego przez badanych, którzy, dla określenia stopnia zaspokojenia potrzeb swoich gospodarstw domowych, spośród zaproponowanych w kwestionariuszu wywiadu odpowiedzi najczęściej wskazywali opcję: „Pieniądzy wystarcza na żywność, ale z trudem na opłaty i inne zakupy”. Przyczynami tej sytuacji są również: wcześniej wspomniane specyficzne podejście Romów do pracy, niekorzystne dla Romów konsekwencje przemian gospodarczych (zmiana systemu z ochronnego, socjalistycznego na, pozostawiający Romów samych sobie, system kapitalistyczny), zanik tradycyjnych romskich zawodów (obecnie najpowszechniejszą formą zarobku jest handel towarami zakupionymi za granicą, w większości przypadków dzięki kontaktom rodzinnym jest to praca „na czarno”), zakaz wykonywania wielu zawodów przez *romanipen*, oraz zjawisko „dziedzicznego bezrobocia”.

Dowodami na niski poziom życia Romów wynikający z przedstawionych uwarunkowań są wyniki badań przeprowadzonych przez autorkę w Nowym Sączu i Limanowej. Jednym z najbardziej klasycznych wskaźników poziomu życia ludności jest wielkość i charakter zamieszkiwanych przez nich lokali. Wskaźniki te, badane na niewielkiej co prawda populacji, ukazują bardzo negatywny obraz sytu-

acji omawianej romskiej społeczności. Około 80% badanych w dwóch wspomnianych miejscowościach mieszka w blokach. Wielkość gospodarstw domowych jest duża – w Limanowej średnio 6,6 osoby, a w Nowym Sączu 9,8 osoby/gospodarstwo domowe. Mieszkają one w małych lokalach, gdzie średnia liczba izb zajmowanych przez gospodarstwo domowe to niewiele ponad 2. Ostatnim, istotnym dowodem na niski poziom życia, wynikającym z przeprowadzonych badań, na który należy zwrócić uwagę, jest również własność zajmowanych lokali. Około 75% badanych w obu miejscowościach mieszka w lokalach socjalnych. Pozostała część w Nowym Sączu wynajmuje lokale, a w Limanowej posiada je na własność.

Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonych analiz i badań należy stwierdzić, że wskazane przez autorkę w artykule uwarunkowania kulturowe, społeczne i ekonomiczne są silnie ze sobą sprzężone i powodują niski poziom życia Romów w woj. małopolskim. Przestrzegane przez Romów zasady kulturowe silnie wpływają na ich codzienne życie, funkcjonowanie w społeczeństwie polskim i status materialny. Wczesne zawieranie związków małżeńskich utrudnia, a często uniemożliwia zdobycie oczekiwanego na rynku pracy poziomu wykształcenia. Odmienne (choć ulegające w ostatnich latach zmianom) podejście do edukacji i pracy wpływa na bardzo wysoki poziom bezrobocia, a status materialny dodatkowo pogarsza wielodzietność romskich rodzin. Odmienność kulturowa jest ponadto źródłem negatywnych stereotypów, które wpływają na wysoki poziom nietolerancji ze strony społeczeństwa polskiego.

Zarysowana w artykule analiza powiązanych ze sobą uwarunkowań poziomu życia i konsultacja z przedstawicielami społeczności romskiej potwierdzają konieczność podejmowania działań na rzecz poprawy sytuacji Romów w woj. małopolskim, które rozpoczęte zostały w ramach realizacji „Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce” w 2001 roku. Z doświadczeń twórców tego programu i przedstawicieli społeczności romskiej wynika, że działania te muszą być kompleksowe, a w ich centrum powinna stać edukacja młodych Romów, będąca podstawą do poprawy poziomu życia w przyszłości.

Bibliografia

- Jasińska-Kania A., 2009, *Wykluczanie z narodu: dystanse społeczne wobec mniejszości narodowych i migrantów* [w:] A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce – mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 39–57.
- Milewski J., 2001, *Romowie żyją wśród nas*, Wydawnictwo Stowarzyszenia „Integracja”, Suwałki.
- Mróz L., 1986, *Wyróżnianie grupy własnej przez Cyganów w Polsce: swojskość, inność, obcość* [w:] W. Dynowski (red.), *Etnografia Polska*, t. XXX:1986, z.1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 139–162.
- Nowicka E., 2007, *Romowie i świat współczesny* [w:] P. Borek (red.), *Romowie w Polsce i Europie*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, 124–147.
- Paszko A., 2007, *Romowie i polskie doświadczenie wolnego rynku* [w:] P. Borek (red.), *Romowie w Polsce i Europie*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, 204–216.
- Paszko A., Sułkowski R., Zawicki M. (red.), 2007, *Romowie na rynku pracy*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Piróg D., 2003, *Stan wiedzy i postawy uczniów polskich, brytyjskich i niemieckich wobec procesów integracyjnych w Europie* [w:] *Edukacja geograficzno-przyrodnicza w dobie globalizacji i integracji europejskiej*, PTG Oddział w Opolu, Opole, 59–67.
- Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce, Strona internetowa MSWiA: http://www.msw.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html
- Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa.
- Ślosarczyk I., Wężowicz-Bochenek B., 2007, *Edukacja młodzieży romskiej w polskiej szkole na przykładzie gimnazjum w Łososinie* [w:] W. Osuch (red.), *Wybrane problemy edukacyjne i kulturowe niektórych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, Geoinfo, Kraków, 101–112.